

International Journal of Languages' Education and Teaching
December / 2014

MEMLEKET HİKÂYELERİ VE GURBET HİKÂYELERİ'NDEKİ Kİ'Lİ BİRLEŞİK CÜMLELER

Yusuf SÜLÜKÇÜ

Dr.

ysulukcu@konya.edu.tr

Necmettin Erbakan University
Department of Turkish Education

ÖZET

Türkçedeki tartışmalı konulardan biri de ki'li birleşik cümlelerdir. Farsçadan dilimize geçen "ki" edatı, süslü nesirlerde, özellikle cümleleri uzatmak için kullanılıyordu. 19. yüzyıldan itibaren konuşma diliyle yazılan sade nesir türüne ait eserlerde, "ki"nin süslü nesir ve şiirde kullanılan işlevlerinin dışında farklı işlevlerde kullanıldığı görülmektedir; ancak bu işlevlerin bazılarında gramer kitaplarında bahsedilmemektedir. Bu çalışmada ki'li birleşik cümleler hakkında daha kapsamlı bir çalışmaya temel oluşturması bakımından, ki'li birleşik cümlelerin, Refik Halit Karay'ın hikâyelerinde hangi işlevlerde kullanılmış olduğunu tespit etmek amaçlanmaktadır. Refik Halit Karay ve onun hikâyelerinin seçilme sebebi, döneminin konuşma diline ait Türkçeyi, nesirde en iyi kullanan yazarlardan biri olduğunun düşünülmesidir.

Çalışmada, Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyeleri ve Gurbet Hikâyeleri adlı eserlerinde geçen ki'li birleşik cümleler tespit edilip incelenmiş; incelenen cümleler, bu konuda yapılmış daha önceki çalışmalar esas alınarak sınıflandırılmıştır. Eserlerde; özne görevinde 10, zarf görevinde 91, nesne görevinde 64, yüklem görevinde 2 ve sıfat görevinde 32 olmak üzere toplam 199 ki'li birleşik cümle bulunmuştur.

Bulunan cümleler, ki'li birleşik cümleler konusunda çalışma yapmış dil bilimcilerin verdiği cümlelerle hikâyelerde geçen cümleler karşılaştırılmış; adı geçen eserlerde geçmeyen ait farklı işlevlerde kullanılmış örnekler aranmıştır. Buna göre, ki'li birleşik cümlelerin en belirgin özelliği temel cümlelerin bir unsurunun açık bir şekilde eksik olması ve yardımcı cümlelerin bu eksik olan unsurun yerini tutması iken, incelenen eserlerde temel cümlelerin yüklemi geçişsiz bir fiil olduğu hâlde, yardımcı cümlesi temel cümlelerin nesnesi durumunda olan ki'li birleşik cümleler tespit edilmiştir. Bunun, eserlerde "bak-" fiili ve "öyle gel-" deyimleşmiş birleşik fiiliyle sınırlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Cümleler, Ki'li Birleşik Cümleler, Memleket Hikâyeleri, Gurbet Hikâyeleri.

Compound Sentences Formed Using “ki” in Memleket Hikâyeleri (Hometown Stories) and Gurbet Hikâyeleri (Exile Stories)

ABSTRACT

One of the controversial issues in Turkish is compound sentences formed using “ki”. The “ki” preposition in our language is derived from Persian and was used to ornate prose especially to extend sentences. From the 19th century on, in plain prose based on colloquial language, the functions of “ki” differ from those in ornated prose and poetry; yet, these are not mentioned in grammar books. However, the aim of the present study is to determine the functions of “ki” compound sentences in the stories written Refik Halit Karay. The underlying reason for the selection of Refik Halit Karay’s stories is that he is among the authors using best the spoken Turkish of that area in his prose works.

In this study, “ki” compound sentences in Refik Halit Karay’s Homeland Stories and Exile Stories are investigated and categorized based on earlier studies on this issue. In the above mentioned stories there are 199 “ki” compound sentences out of which 10 are serving the function of a subject, 91 the function of an adverbial clause, 64 the function of an object, 2 the predicative function, and 32 in adjective function.

The sentences studied are categorized in the light of earlier studies made on “ki” compound sentences by linguists, their samples compared with the “ki” sentences within the stories, and samples used for other purposes mentioned earlier are looked for. Thus, whereas the most specific feature of “ki” compound sentences is that the main clause is uncomplete and the “ki” clause compensates this lack, in the stories analyzed, though the main clause has an intransitive predicate in the compound sentences, the subordinate clause fulfills the role of the object.

This is limited in the works analyzed with compound predicates which have become idiom overtime such as “bak- and öyle gel”.

Key Words: Compound Sentences, Compound Sentences Formed Using ki, Memleket Hikâyeleri, Gurbet Hikâyeleri.

Giriş

Dil bilgisi kitaplarında dil bilgisi konuları, ana hatlarıyla ele alınır ve konunun ayrıntısına pek girilmez. Bazı kitaplarda kısmen ayrıntılara yer verilse de, genel kalıplardan ve kullanıma yönelik örneklerden bahsedilir. Ancak günlük kullanımlarda ve edebî eserlerde dil bilgisi kitaplarında bahsedilmeyen kullanımlara rastlanmaktadır. Bir gramer konusunun bütün yönleriyle ele alınabilmesi için edebî eserlerin, incelenmek istenen konu bakımından taranması ve varsa farklı kullanımların tespit edilip ortaya konulması gerekir. Bu çalışmalara örnek olarak Mertol Tulum(1978)’un Sinan Paşa-Maârifname (Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme) adlı basılmamış doçentlik tezi, Muhammet Yelten(2005)’in Pars-nâme’deki Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine ve Şükrü Halûk Akalın (1998)’in Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine adlı makaleleri zikredilebilir.

Yapısı bakımından diğer birleşik cümlelerden farklı olması sebebiyle birleşik cümleler sınıflandırmasında önemli bir yere sahip olan ki'li birleşik cümlelerle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen konu henüz tam olarak aydınlatılabilmemiş değildir. Özellikle ki'li birleşik cümlelerin öğretiminde ortaya çıkan bazı sorulara cevap vermek bazen zor olmaktadır. Bu sorunun giderilmesi için ki'li birleşik cümlelerin hangi işlevlerde kullanıldığı, konuşma dilinin yazı dilinde kullanılmaya başlandığı Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak günümüze kadar yayımlanmış, önemli yazarlara ait çeşitli kitaplar, gazeteler, dergiler ve diğer yayınlar taranarak tespit edilmeli; konu tartışılarak bir sonuca bağlanmalıdır.

Bu açıdan bakıldığında Refik Halit, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yazı hayatına başlamış ve halkın kullandığı günlük konuşma dilini nesirde başarıyla kullanmış yazarlarımızdandır. Yaşadığı dönem ve o dönem gazetelerinin dili esas alındığında dilinin sadeliği ve cümlelerinin sağlamlığı bakımından Türkiye Türkçesinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu sebeple Refik Halit'in cümleleri, cümle bilgisi açısından incelenip değerlendirilmesi gereken öneme sahiptir.

Konunun aydınlatılmasına katkıda bulunmak amacıyla bu çalışmada, Refik Halit Karay'ın en önemli eserlerinden olup MEB'in Ortaöğretim için tavsiye ettiği 100 Temel Eser içerisinde bulunan Memleket Hikâyeleri (tarihsiz) ve Gurbet Hikâyeleri (1940)'ndeki ki'li birleşik cümleler incelenmiştir.

Çalışmada, hikâyelerde tespit edilen ki'li birleşik cümlelerin özellikleri ortaya konulmaya çalışılmış ve özelliklerine göre bu konuda çalışma yapmış araştırmacıların görüşlerinden yararlanılarak sınıflandırma yoluna gidilmiştir.

Konuya geçmeden önce ki'li birleşik cümlelerin tarihî gelişiminden kısaca bahsetmek uygun olacaktır.

1. Ki'li Birleşik Cümleler

Ki Bağlacıyla Kurulan Cümleler (Bilgegil, 1964: 94), *İlgi Tümcesi* (Dizdaroğlu, 1976: 216), *Bağlaçlı Yantümce* (Hatipoğlu, 1982: 147), *Ki'li Birleşik Tümce* (Eker, 2005: 483) ve *Ki'li Birleşik Cümle* (Ergin, 1998:405; Karaağaç, 2012: 515) gibi farklı isimlerle nitelendirilen bu cümle türü; aralarında anlam yönünden sıkı bir ilişki bulunan iki cümlenin, "ki" bağlama edatıyla bağlanmasından meydana gelir. Yapı itibarıyla temel cümlenin başta, yardımcı cümlenin sonda yer alması sebebiyle pek çok dil bilgisi kitabı, ki'li birleşik cümlelerin Türkçenin cümle yapısına aykırı olduğunu söylemektedir.

Ki'li birleşik cümlelerin dilimize girmesi, Şinasi Tekin (1992: 62)'e göre, Uygurlar döneminde İran kavimlerinin kullandığı dilden etkilenecek taklit yoluyla "*kim, ne, kaçan, kanyu*" vb. kelimelere bağlama edatı görevi yüklenmesi yoluyla olmuştur.

Farsça bağlama edatı olan "*ki*" ile kurulan birleşik cümlelerin Batı Türkçesinde görülmesi ise Farsça tercüme eserlerin ağırlıkta olduğu Eski Anadolu Türkçesi dönemindedir.

Yine aynı dönem şiirlerinde, ki bağlama edatı -muhtemelen vezin gereği- Türkçe soru zamiri olan “kim” ile karışık kullanılmıştır. Uzun bir süre, her iki şekil de bağlama edatı olarak kullanıldıktan sonra 15. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş “kim” şeklindeki kullanım ortadan kalkmıştır (Tulum 1978: 6; Aksan 2005: 66-67).

“Ki” edatı konusunda bilinmesi gereken bir diğer husus da Eski Türkçede “erki” şeklinde olup Batı Türkçesine geçerken “ki” hâline dönüşmüş olan (Çağatay, 1988: 250) tahmin, şüphe ve kuvvetlendirme bildiren Türkçe edatla eş sesli durumda olmasıdır. Özellikle, cümle “ki” edatı ile bitirilmişse dikkatli olmak gerekir. Hatta Deny’ye göre “Ki ‘que’ bağlacı hem Türkçe hem Farsça’dır.” (1941: 657).

Ki’li birleşik cümlelerde hangi cümlenin yardımcı, hangi cümlenin temel cümle olduğunu belirlemek ve “ki” edatından sonra gelen yapının, cümlenin hangi unsuru olduğunu veya hangi unsurunu nitelediğini bulmak, kısaca cümle tahlili için, genellikle, ki edatı kaldırılarak birleşik cümle, tek cümle hâline getirilir. Başka bir deyişle dış yapıyla anlatılmak istenen derin yapı, tek bir cümlede toplanır. Çünkü ki edatından sonraki cümle, genellikle, yardımcı cümledir ve her ne kadar bağımsız bir cümle gibi görünse de edattan önceki cümlenin bir ögesi ya da ögesinin bir parçası durumundadır.

Ki’li birleşik cümle, iki cümleden meydana gelebileceği gibi, başka yapıdaki birleşik cümlelerin bir unsuru da olabilir. Ki’li birleşik cümleler dönüştürülürken “ki” ile bağlanmış birleşik cümle dışında cümleler varsa bu cümleler dönüşüme tabi tutulmaz.

Ki’li birleşik cümleler incelenirken ve değerlendirilirken temel cümle ile yardımcı cümle arasındaki öge ilişkisi göz önüne alınarak sınıflandırma yoluna gidilir. Dil bilgisi kitaplarında genel olarak “ki” edatından sonra gelen yardımcı cümlenin; temel cümlenin öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı ya da bu ögelerden birini niteleyen sıfat görevinde olabileceğini söylenmiştir. Bu işlevlere; Yelten (2005: 53) ve Tulum (1978: 17) tarafından *yüklem ismi*, Tokatlı (2006/2: 463) tarafından ise *şart cümlesi* olarak nitelenen bir işlev daha ilave edilmiştir. *Yüklem ismi*’nden kastedilen, edattan sonra gelen yardımcı cümlenin temel cümlenin yüklemine yerini tutmasıdır. Ancak Tokatlı (2006/2: 463)’nin *şart cümlesi* için verdiği örnekler incelendiğinde “ki” edatından önceki yapının cümle olmadığı, bu sebeple edatın iki cümleyi birleştirmede ve bağlama edatının farklı bir işlevde kullanılmış olduğu görülür.

2. Memleket Hikâyeleri ve Gurbet Hikâyelerindeki ki’li Birleşik Cümleler

Bu çalışmada, eserlerde tespit edilen ki’li birleşik cümleler, daha önceki araştırmacıların yaptığı gibi, çoğunlukla ki edatından sonra gelen yardımcı cümlenin temel cümle içindeki yerine göre sınıflandırılarak açıklanacaktır. Önemli görülen veya farklılık arz eden durumlar yeri geldikçe açıklanacaktır.

Örnek sayısının fazla olması sebebiyle başlıklar altında örnek olarak sadece birkaç cümleye yer verilecektir. Cümle dönüşümlerinde, “ki” edatından sonra gelen dönüştürülmüş cümle italik yazılacaktır. Ayrıca alıntı yapılan cümlelerin imlasında, asla sadık kalınmış ve değişikliğe gidilmemiştir.

2.1. Yardımcı Cümlesi Temel Cümlelerin Nesnesi Görevinde Olan Ki'li Birleşik Cümleler

2.1.1. Belirtili Nesne Görevinde Olanlar

Bu tür cümlelerde temel cümlelerin nesnesi eksiktir. Eksik olan nesne ögesi ki edatından sonra gelen cümledir. Cümle dönüşümünde, ki edatından sonraki cümle, temel cümlelerin nesnesi olarak yerini alır:

“O zannediyordu ki İstanbul sokaklarında bazan neferlerle giderlerken rastgeldiği gibi sigarası parmaklarında, allıkları yüzünde, peçesi açık, dişleri çürük, yürüyüşü kıvrımlı, tıknaz bir kadın girecek, yayvan yayvan hemen konuşmaya başlayarak nihayet jandarmalarla tutturulup dışarı atıracaktı.”(MH: 9).

O, İstanbul sokaklarında bazan neferlerle giderlerken rastgeldiği gibi sigarası parmaklarında, allıkları yüzünde, peçesi açık, dişleri çürük, yürüyüşü kıvrımlı, tıknaz bir kadının gireceğini, yayvan yayvan hemen konuşmaya başlayarak nihayet jandarmalarla tutturulup dışarı atıracığını zannediyordu.

• “Şimdi anlıyordu ki milletin menfaatleri üzerine titriyen kuvvetli bir kalb lâzımdı, ...” (MH: 121).

Milletin menfaatleri üzerine titreyen bir kalp gerektiğini şimdi anlıyordu.

• “Biliyorlar ki bu böyle sürerse ovayı su basacaktır; çaylar kabaracak, nehirler taşacak, köprüler çökecek, yol, iz kalmayacaktır.” (GH: 33).

Bu böyle sürerse ovayı suyun basacağını, çayların kabaracağını, nehirlerin taşacağını, köprülerin çökeceğini, yol, iz kalmayacağını biliyorlar.

• “Anladım ki bir ameliyata hazırlanıyoruz.” (GH: 8).

Bir ameliyata hazırlandığımızı anladım.

• “Hissettim ki yumağın daldaki ucuyla çıbanımın içinde göremediğim bir katı yumak birbirine eklenmiştir.” (GH: 59).

Yumağın daldaki ucuyla çıbanımın içinde göremediğim bir katı yumağın birbirine eklendiğini hissettim.

2.1.2. Belirtisiz Nesne Görevinde Olanlar

Eserde bulunan; yardımcı cümlesi, temel cümlelerin belirtisiz nesnesi görevindeki ki'li birleşik cümleler “de-, zannet- ve san-... ki...” kalıbındadır. Yani sadece üç fiille kullanılan örneği bulunmuştur. Bu türdeki cümleler, ki edatının atılması ve ki edatından sonra gelen cümlelerin, de-, zannet- veya san- fiilinin hemen önüne yazılmasıyla iç içe birleşik cümle hâline dönüştürülür.

• “Emine dedi ki:

—Bizi görürler, lâf olur...” (MH: 22).

Emine, ‘Bizi görürler, laf olur...’ dedi.

• “...şeyh bir iyi dinledikten sonra demiş ki:

—Bunu git ehlinde, hocadan sor...” (MH: 97).

Şeyh bir iyi dinledikten sonra “Bunu git ehlinde, hocadan sor...” demiş.

- “Daha iyi bir muamele görmek ümidile belediye müsteşarı dedi ki:

— Sizi bana, Hokomiserlik başkâtibi tavsiye etti.” (GH: 17)

Daha iyi bir muamele görmek ümidiyle belediye müsteşarı “*Sizi bana, Hokomiserlik başkâtibi tavsiye etti.*” dedi.

- “Yeni aldığı antikalara sevinçle bağrına basan arkadaşşıma arabada dedim ki:

— Sevimsiz bir adam bu Şeyh... Ne dersiniz?” (GH: 19)

Yeni aldığı antikalara sevinçle bağrına basan arkadaşşıma arabada “*Sevimsiz bir adam bu Şeyh... Ne dersiniz?*” dedim.

- “...sandım ki her silâhın hedefi yalnız benim...” (GH: 95)

Her silâhın hedefi yalnız benim sandım.

• “İnsan böyle bir yere girince zanneder ki saatlerce çalışıp mühim bir keşif, bir icad vücuda getirecek...” (GH: 101)

İnsan, böyle bir yere girince *saatlerce çalışıp mühim bir keşif, bir icad vücuda getirecek* zanneder.

Eserler incelendiğinde, oldukça farklı bir ki’li birleşik cümle türüyle karşılaşmıştır. Bu cümle türünde temel cümlenin yüklemi geçişsizdir ve bu sebepten nesne alamaz. Ancak cümle anlam bakımından incelendiğinde düz yapısında nesneye ihtiyaç duymayan cümlenin, derin yapısında nesneye ihtiyacının olduğu ve bu sebeple “ki” edatından sonra gelen cümlenin, temel cümlenin nesnesi olduğu görülür. Bu özellik oldukça dikkat çekicidir çünkü “ki” edatından önce gelen yüklem, eş veya yakın anlamlısıyla değişmektedir. Bu, *yüklem ismi* olarak nitelenen isim soylu yüklem yerini tutmaktan farklıdır.

Bu durum, her ki’li birleşik cümle için geçerli değildir. “Ki” edatı kaldırılıp cümleler tek cümle hâline getirilirken “ki” edatından önce gelen yüklem aynen kullanılmıyorsa böyle bir durum var demektir. Dönüşüm sırasında yüklem aynen kullanılırsa cümle bozuk olur. Bunun yerine bu yüklem eş veya yakın anlamlısı kullanılabilir:

- “Fakat baktı ki bu hiç de fena bir iş değildi;...” (MH: 38)

“Fakat bunun hiç de fena bir iş olmadığını gördü.”

- “Böyle uyanıyor, bakıyormuş ki sabah ezanları okunuyormuş.” (MH: 97)

Böyle uyanıyor, *sabah ezanlarının okunduğunu görüyormuş* (anlam kayması).

“Ki” edatından önce gelen ve temel yüklem durumundaki *bak-* fiilinin yerine, yakın anlamlısı olan *gör-* fiili getirilir. Bu, *bak-* fiiline özgü bir durumdur.

Eserlerde üç örneğine rastlanan bu durumun meydana gelmesinde Türkçe cümle sıralamasında, önce olan bir hareketin önce söylenmesi kuralının etkili olduğu söylenebilir. Yani bir olayı görmek için önce bakmak gerekir. Ancak ki’li birleşik cümlelerin yapısındaki terslik sebebiyle yüklemi *gör-* olan cümle başa alınınca yüklemde kullanılan *gör-* fiilinin de, görmenin ön şartı olan *bak-* fiiliyle yer değiştirdiği düşünülmektedir.

Aşağıdaki üç cümlede de, “ki” edatından önce gelen ve temel cümlenin yüklemi durumundaki “öyle gel-” deyimleşmiş birleşik fiilinin yerine eş anlamlısı olan “san-/düşün-” fiili getirilmiştir.

- “Bana öyle geliyordu ki maskenin altında rahat, canlı, genç çehre, hâlâ vardır...” (MH: 24)

Ben, *maskenin altında rahat, canlı, genç çehrenin, hâlâ olduğunu sanıyordum/düşünüyordum.*

- “Ve bana öyle geliyordu ki, Şeyh bu «Afganlı» kelimesinde fazla ısrar ediyordu.” (GH: 19)

Ve ben, *Şeyh’in bu «Afganlı» kelimesinde fazla ısrar ettiğini düşünüyordum.*

• “Bana öyle gelir ki, seçme adamlar bir hâdise karşısında sadece benim gibi müteessir olanlar, müphem şeyler duyup ruhlarından incinenler değildir; teessürle beraber bir hüküm verebilenlerdir.” (GH: 19)

Ben, seçme adamların bir hâdise karşısında sadece benim gibi müteessir olanların, müphem şeyler duyup ruhlarından incinenler değil; teessürle beraber bir hüküm verebilenler olduğuna düşünürüm.

2.2. Yardımcı Cümlesi Temel Cümleinin Öznesi Görevinde Olan ki'li Birleşik Cümleler

Eserde geçen, yardımcı cümlesi temel cümleinin öznesi görevinde olan bütün ki'li birleşik cümlelerin temel cümlesinin yüklemi “belli, şüphesiz, muhakkak, aşikâr, tabiidir” gibi eş veya yakın anlamlı isimlerdir. Her iki eserde de örneği bulunan bu tür cümlelerde, temel cümlesinin yüklemi fiil soylu olan cümleye rastlanmamıştır.

• “... muhakkak ki beş para etmiyecekti.” (MH: 144).

Beş para etmeyeceği muhakkaktı.

• “... belli ki biraz güçlkle girmişti, zor işliyordu.” (GH: 9).

Biraz güçlkle girdiği belliydi, zor işliyordu.

• “Şüphesiz ki çıbanımın kozası her gün biraz daha sağılıyor, boşanıyor, ufalıyor, tükeniyordu.” (GH: 60).

Çıbanımın kozasının her gün biraz daha sağıldığı, boşandığı, ufaldığı, tükendiği şüphesizdi.

• “...aşikârdı ki, acı duyuyor ve yoruluyordum.” (GH: 138)

Acı duyduğum ve yorulduğum aşikârdı.

Aşağıdaki, “bu” kelimesinin sanki temel cümleinin öznesi imiş gibi görüldüğü örnekte “ki”; Farsça, bağlama edatı olan ki değil; Türkçe, şüphe edatı olan “ki”dir. Dolayısıyla bu cümle ki'li birleşik cümle değildir. Bu cümle hem devrik bir yapıdadır hem de başka bir yerde örneği görüldüğü üzere (“Acap marazlandı mı ki?... diye söyleniyordu.” MH: 44) “ki” şüphe edatı, anlamının iyice zayıflaması sebebiyle veya anlamını daha da kuvvetlendirmek amacıyla “acep” kelimesi ile birlikte kullanılmıştır:

• “Acep ne biçim karımış ki bu...” (MH: 12).

Acaba bu ne biçim bir karımış...

2.3. Yardımcı Cümlesi Temel Cümleinin Zarfı Görevinde Olan ki'li Birleşik Cümleler

Eserlerde en fazla örneği görülen ki'li birleşik cümle türüdür. Hikâyelerde oldukça farklı kullanımlarına rastlanmıştır.

2.3.1 Yardımcı Cümlesi Temel Cümleinin Miktar Zarfı Görevinde Olanlar

Bu yapıda en dikkat çekici olan nokta, zarf görevinde kullanılan yardımcı cümlelerin temel cümlesinde “o kadar/o derece” ve “öyle” kelimelerinin kullanılmasıdır. Yani yardımcı cümle, temel cümleinin miktar zarfıdır ve “Ne kadar?” sorusunun cevabıdır. Bu yardımcı cümle, temel cümlede o ve öyle işaret zamiriyle temsil edilmektedir. Bu cümlelerin dönüşümünde “o kadar”, “o derecedeki” “o” ile “öyle” zamiri atılır ve “ki” bağlama edatından sonraki yardımcı cümle dönüştürülüp bunların yerine konur:

• “Daima terakkiden, medeniyetten lâkırdı açıp uzun, sinirli, yeisle dolu nutuklarını erkân, nezaketin bile örtemediği öyle mânâsız, hiçten bakışlarla uyuşuk uyuşuk dinliyorlardı ki ağlıyacağı geliyordu.” (MH: 35)

Daima terakkiden, medeniyetten lâkırdı açıp uzun, sinirli, yeisle dolu nutuklarını erkân, nezaketin bile örtemediği *ağlayacağı gelecek kadar* manasız, hiçten bakışlarla uyuşuk uyuşuk dinliyorlardı.

• “O kadar yemişlerdi ki yola çıkmıya mecalleri kalmamıştı.” (MH: 38)

Yola çıkmaya mecalleri kalmayacak kadar yemişlerdi.

• “Beş dakika içinde sarhoşluk o derece arttı ki İzmaro bile bir tehlike çıkacağını anlıyarak kalkmak istedi...” (MH: 129)

Beş dakika içinde sarhoşluk, *İzmaro'nun bile bir tehlike çıkacağını anlayarak kalkmak isteyeceği kadar* arttı.

Bir örnekte ise temel cümlede o kadar ya da öyle kelimesi olmaksızın yardımcı cümle miktar zarfı olarak kullanılmıştır:

• “— Bey, dedi, şu gördüğün adamlar doğduklarından beri buradan ayrılmamışlardır; dünyanın ne olduğunu bilmezler ki bıksınlar...” (GH: 54)

— Bey, dedi, şu gördüğün adamlar doğduklarından beri buradan ayrılmamışlardır; *dünyanın ne olduğunu, bıacak kadar* bilmezler...

Aşağıdaki örnekte ise “öyle” kelimesi kullanılması gerekirken onun yerine, aynı anlamı verecek farklı bir kalıp kullanılmıştır:

• “... fakat terzi Veli'nin kafasına kahvede nargileyi bir atış atmıştı ki, kanlı şişe parçalarını cerrah iki ayda cımbızla güç ayıklayabilmişti. (MH: 79)

... fakat terzi Veli'nin kafasına kahvede nargileyi, *kanlı şişe parçalarını cerrahın iki ayda cımbızla güç ayıklayabileceği kadar* şiddetle atmıştı.

Bunun dışında; yardımcı cümlesi zarf olduğu hâlde, anlamı kuvvetlendirmek amacıyla eksilteli cümle şeklinde kurulduğu için kelime veya kelime grubu şeklinde yazılmayan ki'li birleşik cümleler de vardır:

• “Yapılır iş mi bu? Alışkanları «lık lık! Lık lık!» öyle kolay içerler ki...” (GH: 22)

• “Fakat bu Bedevilerin rengini, halini sezme o kadar güçtür ki...” (GH: 10)

2.3.2 Yardımcı Cümlesi Temel Cümlesi ile Sebep-Sonuç İlişkisi Kuranlar

• “Lâmba yoktu ki yaksın...” (MH: 24)

Yakmak için lamba yoktu...

• “Teessüf ederim ki onu hakkile izah edemeyeceğim.” (GH: 156)

Onu hakkıyla izah edemeyeceğim için teessüf ederim.”

Eserler incelediğinde sebep-sonuç ilişkisi kuran oldukça farklı ki'li birleşik cümle kuruluşlarıyla karşılaşmıştır.

Bunlardan birincisi, yardımcı cümlede bildirilen yargıdan yola çıkarak temel cümlede kuvvetli tahminde bulunmadır. Cümle dönüşümünde temel cümleye “*anladık*” yüklemi ilave edilir. Bu örneklerde “-acak/-ecek” gelecek zaman eki, kip kayması yoluyla “-malı/-meli” gereklilik kipinin yerine kullanılmıştır ve sanki kalıplaşmış gibidir:

• O sırada kocası geldi, «Kim gönderdi?» diye sordu, biz söylemedik, fakat *anlamış olacak ki*, ısrar etmedi, başını öte yana çevirdi...” (MH: 152)

O sırada kocası geldi, «Kim gönderdi?» diye sordu, biz söylemedik, fakat *ısrar etmemesinden, başını öte yana çevirmesinden* anlamış olduğunu anladık...

- “Kan, içine sızmış olacak ki entarisi boyanmamış.” (GH: 8)

Entarisi boyanmadığı için kanın, içine sızmış olduğunu anladık.

Bu cümleler, “ol-“ fiilindeki kip ve şahıs eklerinin atılıp yerine “-diğİndAn” eki getirilerek de (“Kan, içine *sızdığİndan* entarisi boyanmamış.” gibi) çevrilebilir, ancak bu çeviride sebep-sonuç ilişkisi tersine dönmekte ve anlatılmak istenen derin yapıya yani anlama uygun düşmemektedir.

Bunlar dışında ki’li birleşik cümle konusunda söylenenleri değiştirebilecek mahiyette farklı bir yapıyla daha karşılaşılmıştır. Bu yapıda esas ve yardımcı unsurların yerlerinde bir değişiklik yapmaya gerek yoktur. Yani Türkçe cümle yapısında olması gerektiği gibi temel cümle sonda yardımcı cümle baştır. Dönüşüm yaparken sadece “için” edatından sonra gelen kip ekiyle birlikte ki’yi kaldırmak yeterlidir:

- “...nihayet düğün haftaya kararlaşmıştı. Bunun için*di ki* Zehra, havadan da, işten de bir zevk duyuyor, tâ akşamlara kadar fasılasız, şikâyetsiz çalışıyordu.” (MH: 76)

...nihayet düğün haftaya kararlaşmıştı. *Bunun için* Zehra, havadan da, işten de bir zevk duyuyor, ta akşamlara kadar fasılasız, şikâyetsiz çalışıyordu.

- “Onun için*dir ki*, pencereden sokağa kendimize bakmayı, göğe dalıp kalmağa tercih ederim.” (GH: 30)

Onun için pencereden sokağa kendimize bakmayı, göğe dalıp kalmağa tercih ederim.

Aynı yapının, “için” edatı kullanılmayan çeşidi de vardır. Bu cümlede dönüşüm yaparken için edatı eklenir:

- “Memnun olmadı *ki*, karnına bir tekme vurdu, devirdi; öbür arkadaşa yanaştı.” (GH: 83)

Memnun olmadı*ğı için* karnına bir tekme vurdu, devirdi; öbür arkadaşa yanaştı.

2.3.3 Yardımcı Cümlesi Temel Cümlelerin Zaman Zarfı Görevinde Olanlar

Bu tür ki’li birleşik cümlelerde; temel cümlelerin başta olduğu ve yardımcı cümlelerin “ki” edatından sonra geldiği sadece bir örneğe rastlanmıştır. Bu cümlede “ki” edatından sonra gelen cümle temel cümlelerin zarfı durumundadır.

- “Ne kadar zaman *vardı ki* gelmemişti.” (MH: 59).

Gelmeyeli ne kadar(uzun) zaman olmuştu.

Ancak, biraz önce “2.3.2.” numaralı maddede bahsedilen, Türkçe cümle yapısında olması gerektiği gibi, temel cümlelerin sonda, yardımcı cümlelerin başta olduğu yapı, bu türde de mevcuttur ve sayı olarak daha çoktur. Bu yapıda da, kip ekiyle birlikte “ki” edatı atılır ve yerine kipin bulunduğu fiile uygun bir ek getirilerek fiil, varsa bağlı olduğu kelimelerle birlikte, temel cümlelerin zarfı yapılır.

- “Lâkin aradan birkaç saat geçmem*mişti ki* seslerle uyandı, pencereye koştu.” (MH: 35)

Lakin aradan birkaç saat *geçmeden* seslerle uyandı, pencereye koştu.

- “Süt henüz bitm*mişti ki*, inatçı bir hıçkırık tuttu.” (MH: 87)

Süt *biter bitmez* inatçı bir hıçkırık tuttu. (“İnatçı bir hıçkırık tuttuğunda süt henüz bitmişti.” şeklinde çevrilebilirse de olayların akışı bakımından diğer çeviri daha doğru olur.)

Zaman bildiren bir kelimenin kullanıldığı zarf tümleçlerinde ise farklı bir durum vardır. Bu tür ki’li birleşik cümlelerde dönüşüm ve herhangi bir ek ilavesi yapılmaz. Sadece kip eki ve arkasından gelen “ki” bağlama edatı cümleden atılarak dönüşüm tamamlanır:

- “Zaten hakikisinin sesi çıkmadığı veya boğulduğu zaman*dır ki* yalancısı faal bir rol alır.” (GH: 117)

“Zaten hakikisinin sesi çıkmadığı veya boğulduğu *zaman* yalancısı faal bir rol alır.”

• “Çok şükür, gittiklerine emin olduktan sonra*dır ki* «müstahfaz» müdafaa kuvvetimiz siperlerinden başlarını çıkardılar ve bize seslendiler.” (GH: 107)

Çok şükür, gittiklerine emin olduktan *sonra* «müstahfaz» müdafaa kuvvetimiz siperlerinden başlarını çıkardılar ve bize seslendiler.

2.4. Yardımcı Cümlesi Temel Cümlenin Yüklemi Görevinde Olan ki’li Birleşik Cümleler

Bu tür ki’li birleşik cümlelerde temel cümlenin yüklemi “o, bu, şu” gibi bir işaret zamirinden meydana gelir. Cümle dönüşümünde işaret zamiri ve ki edatının atılması yeterlidir:

• “Tuhafi *şu ki*, hayatımda tanıdığım birçok yüksek ve meşhur meslek erbabı, meselâ bir gazeteci, bir sadrâzam, bir şeyhülislâm için bir matbaayı, bir Babıâliyi, bir Meşihat dairesini son istirahatgâhı olarak düşünüp tensip etmemiştim.”

Tuhafi, hayatımda tanıdığım birçok yüksek ve meşhur meslek erbabı, meselâ bir gazeteci, bir sadrâzam, bir şeyhülislâm için bir matbaayı, bir Babıâliyi, bir Meşihat dairesini son istirahatgâhı olarak düşünüp tensip etmemiştim.

• “Tuhafi *şu ki*, o zamanki lügat kitaplarında yer tutmuş kelimelerden olmadığı için bir fikir hâsil etmeme imkân da yoktu.”

Tuhafi, o zamanki lügat kitaplarında yer tutmuş kelimelerden olmadığı için bir fikir hâsil etmeme imkân da yoktu.

2.5. Yardımcı Cümlesi Temel Cümlenin Yer Tamlayıcısı Görevinde Olan ki’li Birleşik Cümleler

İncelediğimiz eserlerde yardımcı cümlenin yer tamlayıcısı olarak kullanıldığı ki’li birleşik cümle örneğine rastlanmamıştır.

Ki’li birleşik cümleler konusunda yapılan çalışmaların bazıları incelendiğinde, (Yelten 2005: 51; Tokatlı 2006/2: 458-459; Tulum 1978: 56-61) “yer tamlayıcısı” olarak verilen örneklerin çoğunluğunun “-mak/mek; ması/mesi için” anlamı taşıdığı görülmüştür. Örneklerin, bilinen bir yere yönelme, bir yerde bulunma ve bir yerden ayrılma bildirmediği hâlde ayrılma ve yönelme hâli eki kullanılması sebebiyle “yer tamlayıcısı” olarak alındığı, diğer örneklerin de yer tamlayıcısı olup olmadığının tartışılabilir durumda olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla ki’li birleşik cümlelerdeki yardımcı cümlelerin, dil bilgisi açısından “yer tamlayıcısı” olarak kullanılıp kullanılmadığının, farklı eserlerin de incelenmesi yoluyla tespitine ihtiyaç vardır.

2.6. Yardımcı Cümlesi Temel Cümlenin Bir Unsurunun Sıfatı veya Sıfatlarından Biri Görevinde Olan ki’li Birleşik Cümleler

“*Ki*” edatından sonra gelen cümle, bazen de temel cümlenin bir unsurunun niteleme sıfatı ya da niteleme sıfatlarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu tür cümleler hikâyelerde, genellikle, “*vardı ki*” kalıbıyla kurulmuştur.

2.6.1. Yardımcı Cümlesi Temel Cümlenin Öznesinin Sıfatı Görevinde Olanlar

• “Yalnız bütün vücudunda, o iri, endamlı dökme kehribar vücudunda, öyle bir sokulmak, sürtünmek, bir kedi gibi mırıldana mırıldana yaltaklıklar etmek istidadı göze çarpardı ki işte bu hal, kasaba çapkınlarının uykularını kaçırır, akıllarını alırdı.” (MH: 61)

Yalnız bütün vücudunda, o iri, endamlı dökme kehribar vücudunda, *kasaba çapkınlarının uykularını kaçırın, akıllarını alan* bir sokulmak, sürtünmek, bir kedi gibi mırıldana mırıldana yaltaklıklar etmek istidadı göze çarpardı.”

Aşağıdaki örneklerde “*vardı*” yüklemiyle kullanılan “ki” edatı kalıplaşmış gibidir; “*vardı ki*” kalıbından sonra gelen cümle, genellikle, temel cümlenin öznesinin sıfatıdır:

• “Boynunda, ince bir zincire takılı, minimini, gümüş bir put vardı ki güneşin son kızılıtlarıyla bir mercan gibi kıpkırmızı parlıyordu.” (MH: 70)

Boynunda ince bir zincire takılı, , *güneşin son kızılıtlarıyla bir mercan gibi kıpkırmızı parlayan*, mini mini, gümüş bir put vardı.

• “Yalnız ortada, ufak bir meydan vardı ki biraz sonra şenlenecek; sazların, deflerin, zillerin sesleri altında bükülüp kıvrılan çengilerin rakıslarıyla şereflenecekti.” (MH: 59)

Yalnız, ortada, *biraz sonra şenlenecek; sazların, deflerin, zillerin sesleri altında bükülüp kıvrılan çengilerin rakıslarıyla şereflenecek*, ufak bir meydan vardı.

• “Yolunun üzerinde salkım ağaçlarla gölgelenmiş, şadırvanı dolu bir cami avlusu vardı ki böyle sıcak günlerde onu biraz nefes almak için âdeta çeker, çevirirdi.” (MH: 55)

Yolunun üzerinde, *böyle sıcak günlerde onu biraz nefes almak için âdeta çeken, çeviren*, salkım ağaçlarıyla gölgelenmiş, şadırvanı dolu bir cami avlusu vardı.

2.6.2. Yardımcı Cümlesi Temel Cümlenin Yüklemdeki İsmi Sıfatı Görevinde Olanlar

• “Evet, bu, bir kepezelikti ki, kasabanın aylarca sermayesi olacak, aylarca kahvelerde, kırlarda bunun lâkırdısı edilecekti.” (MH: 54)

Evet, bu, *kasabanın aylarca sermayesi olacak, aylarca kahvelerde, kırlarda bunun lâkırdısı edilecek* bir kepezelikti.

• “Ömer herkese benziyen bir adam değildi ki meraklanmasın, korkmasın...” (MH: 78)

Ömer, herkese benzeyen, *meraklanılmayacak, korkulmayacak* bir adam değildi.

• “Bu, bir devir idi ki, yalnız askerî bir felâkete inhisar etmiyordu...” (MH: 152)

Bu, *yalnız askerî bir felâkete inhisar etmeyen* bir devir idi...

Sonuç

Her iki eserdeki ki’li birleşik cümlelerin sayısı ve yardımcı cümlelerin, hangi görevlerde, kaç defa kullanıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Gurbet Hikâyeleri ve Memleket Hikâyeleri’ndeki Ki’li Birleşik Cümleler						
Özne	Zarf	Nesne	Yüklem	Yer Tamlayıcısı	Sıfat	Toplam
10	91	64	2	-	32	199

Bu cümlelerin içinde, özellikle temel cümlelerin sebebini ve zamanını bildiren zarf cümlesi görevindeki bazı ki'li birleşik cümlelerin yapısı, bilinenin aksine, yardımcı cümlelerin başta, temel cümlelerin sonda bulunması sebebiyle Türkçenin cümle yapısına aykırılık teşkil etmemektedir.

Eserlerdeki ki'li birleşik cümlelerin içinde; yardımcı cümlesi, temel cümlelerin yer tamlayıcısı görevinde olan cümleye rastlanmamıştır.

Ki'li birleşik cümlelerin en belirgin özelliği, temel cümlelerin bir unsurunun açık bir şekilde eksik olması ve yardımcı cümlelerin bu eksik olan unsurun yerini tutmasıdır. Ancak incelenen eserlerde temel cümlelerin yüklemi geçişsiz bir fiil olduğu hâlde yardımcı cümlesi, temel cümlelerin nesnesi durumunda olan ki'li birleşik cümlelerle karşılaşmıştır. Bunun, eserlerde "bak-" fiili ve "öyle gel-" deyimleşmiş birleşik fiiliyle sınırlı olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada da, diğer çalışmalarda olduğu gibi ki'li birleşik cümlelerin yapısına ve bu cümlelerin yardımcı cümlesinin hangi görevlerde kullanıldığına değinilmiş; Türkçenin cümle yapısına aykırı olduğu söylenen bu birleşik cümle türünün niçin kullanıldığına değinilmemiştir. Bu cümleler hakkındaki cevaplanması gereken en önemli soru budur. Ancak bu sorunun cevabını verebilmek için bu çalışmadaki örnekler yeterli değildir. Bunun için cumhuriyet döneminin farklı yıllarında eserler vermiş çeşitli yazarlara ait eserlerin de ki'li birleşik cümleler açısından incelenmesi gerekmektedir.

Türkçenin günümüzdeki en büyük problemlerinden bir tanesi bilgisayar (makine) çevirisinde büyük sıkıntıların olmasıdır. Özellikle birleşik cümlelerin çevirisinde çok yanlış çeviriler ortaya çıkmaktadır. Bunun sebeplerinin başında; çevirilerde, dil araştırmacıları tarafından tespit edilmiş, bilgisayarın kullanabileceği, çeşitli kalıpların olmamasıdır. Eserlerdeki ki'li birleşik cümleler incelendiğinde her görev için genel olarak belli bir kalıbın kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak daha geniş kapsamlı bir çalışmayla, ki'li birleşik cümleler konusunda yazılımcıların işine yarayabilecek çeviri kalıplarının da ortaya konulabileceği görülmektedir.

Kısaltmalar

MH: Memleket Hikâyeleri

GH : Gurbet Hikâyeleri

Kaynakça

AKSAN, Doğan (2005), *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

AKALIN, Şükrü Halûk (2004), "Dede Korkut Kitabında Geçen Bir Cümle Türü Üzerine", TDAYB, 1998/I, TDK Yayınları, Ankara, 2004, s. 1-28.

ÇAĞATAY, Saadet (1988), "Türkçede ki<erki", TDAYB, 1963, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, s. 245-250.

DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev: Ali Ulvi ELÖVE, İstanbul, Maarif Vekaleti. <http://www.tdkkitaplik.org.tr/tdgrameri.asp>

EKER, Süer (2005), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, Grafiker Yayınları.

Ergin, Muharrem (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayın Tanıtım.

Hatipoğlu, Vecihe (1982), *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara, DTCF Basımevi.

KARAAĞAÇ, Günay (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara, Akçağ Yayınları.

KARAY, Refik Halit (1940), *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul, Semih Lûtfi Kitabevi.

KARAY, Refik Halit (tarihsiz), *Memleket Hikâyeleri*, İstanbul, Semih Lûtfi Kitabevi.

TEKİN, Şinasi (1989), "Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme", *TDAYB*, 1965, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, s. 35-63.

TEKİN, Şinasi (1992), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt 2, S. A-23, Ankara, TKAAY, s. 69-120.

TOKATLI, Suzan. (2006/2), "Anadolu Ağzlarında ki Bağlama Edatı İle Kurulan Yardımcı Cümleler", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, Kayseri, s. 453-465. [http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_21/27-%20\(453-465.%20syf.\).pdf](http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_21/27-%20(453-465.%20syf.).pdf)

TULUM, Mertol (1978), *Sinan Paşa – Ma'ârif-nâme, Metin ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul (Basılmamış Doçentlik Tezi).

YELTEN, Muhammet (2005), "Pars-Nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt " S. 4, Ankara, s. 45-56.